

Коберник Л.О. Родь та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості / Л.О.Коберник // Наука і освіта // Науково-практичний журнал південного наукового центру АПН України. – Одеса. – 2008. - № 4-5. – С.28-33.

28

Постановка проблеми. Суттєвою рисою сучасної дійсності є постійні зміни, перетворення нашого сьогодення. Перетворення ці, по-перше, стосуються широкого впровадження в наше життя новітніх технологій, що ставить перед людством все нові завдання і проблеми. На тлі цих змін відбувається і переоцінка ціннісної парадигми людського існування, попередня (традиційна) ціннісна система деякими верствами суспільства зазнає перегляду. Така ситуація не може не викликати занепокоєння, оскільки цінності та ціннісні орієнтації є тією ланкою, що забезпечують стійкість як особистості зокрема, так і суспільства в цілому.

Саме у студентському віці відбувається остаточне формування особистості. Головною ознакою її розвинутості, складовою її ядра, виступають ціннісні орієнтації, саме вони на ґрунті цінностей утворюють вісь свідомості людини, яка визначає рівень сталості та послідовності її дій і вчинків, спрямованості потреб та інтересів. Вони дозволяють відрізнити позитивне від негативного як у її внутрішньому, так і зовнішньому світі, тобто є основою вирішення проблеми вибору.

Потрібно підкреслити, що ціннісна проблематика турбує людину відтоді, як вона усвідомила свою відокремленість від навколишнього світу і одночасно зв'язок з ним. Категорія “цінність” є міждисциплінарною: вона досліджується в філософії, соціології, психології, педагогіці, етиці, естетиці.

На превеликий жаль, сучасний етап розвитку українського суспільства пов'язаний з радикальними змінами в соціальному, економічному й культурному житті, який супроводжується наростанням аномії - руйнування ціннісно-нормативної системи як загальної основи

соціальної інтеграції [13]. В умовах аномії порушується звичний механізм адаптації - пристосування поведінки до соціальних норм. Особливою мірою трансформаційні процеси в ціннісній системі суспільства відображаються на представниках молодого покоління, які, стикаючись з відсутністю

29

чітких соціально-ціннісних орієнтирів, переживають стан невизначеності й деморалізованості.

Як свідчать дані соціологічних опитувань, в умовах аномії зростають песимістичні настрої, негативні оцінки, песимізм у прогнозуванні свого становища в майбутньому. За даними опитування, проведеного Інститутом соціології НАН України й фірмою “Социс”, у квітні 1995 року аномія спричинила досить високий ступінь деморалізованості практично всіх верств населення України, у тому числі молоді. Той чи інший рівень аномічної деморалізованості був характерний для 82% представників молодого покоління. До 2005 року цей рівень практично не знизився: лише для 12,9% молодих людей властивий низький рівень аномії, для 28,8% - середній і 58,3% - високий. Загалом, на тому чи іншому рівні деморалізованості перебувають більше 87% молодих респондентів. Так, близько 82% молоді вважають, що “проблема зараз у тому, що більшість людей взагалі ні в що не вірить”; 73% - “зараз все так нестабільно, і здається, що може трапитися все, що завгодно”; 72% - “зараз все так швидко змінюється, що не зрозуміло, яких законів дотримуватися”; 71% - “при нинішньому безладі й неясності важко зрозуміти, у що вірити” і т.д. [13].

На основі власних досліджень Н.Паніна робить висновок, що “молодь тією ж мірою, що й старші покоління, перебуває у стані аномічної деморалізованості, авторитаризму й соціального цинізму. У результаті аномічної деморалізованості в молоді не формується стійка система цінностей, що відповідає перспективі демократичного розвитку суспільства” [13].

Мета статті полягає у визначенні ролі та місця ціннісних орієнтацій в процесі формування особистості.

Теоретичний аналіз проблеми. Як зазначають науковці, термін “цінність” прийшов у психологію із соціології, проте сама категорія цінності – одна з центральних у сучасному гуманістичному знанні.

Але слід чітко розмежовувати два окремих, але взаємопов’язаних поняття „цінності” та „ціннісні орієнтації”.

Цінність – об’єктивна, а ціннісна орієнтація – суб’єктивна. Перехід цінностей у ціннісні орієнтації є свідченням об’єктивації особистості. Цінність має якісну характеристику (ступінь наближеності до ідеалів Краси, Істини, Добра), яка визначає її кількісну характеристику (амплітуда функціонування). Чим вище ранг цінності, тим вона незалежніша від історичних умов, соціальних змін, поглядів і смаків окремих людей.

Аксіологічний рівень розвитку особистості визначається рангом цінностей, трансформованих у ціннісні орієнтації, стійкістю останніх, багатоплановістю, гармонійністю поєднання.

Оскільки цінність – це єдність естетичного, філософського і етичного значень об’єкта, в ціннісну орієнтацію вона трансформується через співдіяльність емоційно-чуттєвої, раціоналістичної та волютивної сфер психіки людини. Функціонально в ціннісному відношенні “об’єкт-особистість” емоційно-чуттєва сфера відіграє роль “приймача” ціннісної інформації, раціоналістична – “механізму її обробки”, а волютивна – “реалізатора”

Функціональні значення цінності в соціумній свідомості і ціннісні орієнтації у свідомості індивідуальній ідентичні:

- диференційна функція (відокремлення одиничного і встановлення його статусу);
- інтегративна функція (визначення спільного, такого, що об’єднує окремі явища);

- систематизуюча функція (координування окремих явищ у детермінаційні системи);
- смисловизначальна функція (орієнтування у встановленні причиново-наслідкових зв'язків);
- цільовизначальна функція (співвідношення з ідеальним, абсолютним);
- консервуюча функція (збереження досвіду, його “кодування”);
- комунікаційна функція (забезпечення спільної комунікативної основи у спілкуванні людей, націй, соціокультурних формацій);
- коригуюча функція (імперативний вплив на життя людини і соціуму, їх норматизація, певна модуляція).

Досить суперечливими серед науковців є питання класифікації ціннісних орієнтацій, їх формування та значення для розвитку особистості.

Розробляючи проблему структури ціннісних орієнтацій особи, підкреслює І.Бех, необхідно виходити з принципу єдності їх динамічного і змістовного боків. Акцент на змістовному боці особистісних цінностей свідчить про відстоювання у психологічній науці позиції, яка передбачає науково обгрунтовану віру в людський розум, людську свідомість, переконаність у тому, що структура людських цінностей формується не на основі вроджених і підсвідомих, сліпих внутрішніх тенденцій, а свідомого, осмисленого відображення людської дійсності. У зв'язку з цим важливо підкреслити, що перспективним є підхід, згідно з яким в основу структури цінностей покладаються не генетично ранні спонуки фізіологічного характеру, а генетично пізні утворення, які, будучи “вторинними” в генетичному плані, є “первинними” у структурному. Тому одним із факторів формування особистісних цінностей вважається свідомо інтелектуальна робота людини по все більш глибокому і широкому відображенню дійсності, а не внутрішньо-спонтанне розгортання визначених динамічних тенденцій [2, 34]. Це твердження вченого, як на наш погляд, є досить значущим для студентського віку.

Аналіз теоретичних засад проблеми ціннісних орієнтацій, їх природи та змісту став підґрунтям для обґрунтування психологічної структури ціннісної орієнтації, яку подає у своїх дослідженнях П.Ігнатенко. Схематично її можна відобразити наступним чином: потреби-настанови (налаштованість, ставлення) – інтереси-мотиви-цілі-ідеали-свідомість (самосвідомість) – переконання-вибір-цінності. Взаємодія цих психологічних структур та соціальних умов, у яких відбувається діяльність людини, і складає, на думку вченого, соціально-психологічний механізм ціннісних орієнтацій особистості[6].

30

Що стосується об'єктів спрямування ціннісних орієнтацій особистості, то тут О.Норов подає свою класифікацію. Ціннісні орієнтації поділяються на такі, що спрямовані: на конкретну людину; на конкретну групу людей; на тип людей; на людину як таку. Перші два вектори спрямування ціннісних орієнтацій О.Норов відносить до сфери реального, третій і четвертий – до сфери абстрактного і реального; спрямованість на людину як таку є системоутворювальною, наскрізною, такою, що визначає сутність усіх інших.

Отже, процес формування ціннісних орієнтацій відбувається від конкретного до абстрактного. „Онтологічно спочатку формується ставлення до конкретних людей, а потім на цьому ґрунті утверджується ставлення людини в принципі: конкретна людина – конкретна група людей – тип людей – людина як така. При цьому, що істотно, остання ланка присутня в усіх попередніх, є найвищою виховною метою”[12, 26].

Варто зазначити, що системі цінностей та ціннісних орієнтацій властивий динамічний, рухливий, мінливий характер розвитку, який ґрунтується на взаємодії двох суперечливих тенденцій: тенденції до збереження та тенденції до зміни системи.

Тенденція до збереження проявляється у соціальному наслідуванні

соціокультурної системи цінностей; тенденція до змінення задається змінами історичних та соціальних умов, мінливістю соціального середовища. Тому в системі та ієрархії цінностей можна виділити як базові цінності, які тяжіють до вічного, нетлінного, незмінного в існуванні людської цивілізації, нації, соціуму, так і цінності-інновації, поява яких пов'язана із зміною соціокультурної парадигми, якісною новою економіко-політичною ситуацією, але цілісність системи цінностей забезпечує духовність як об'єднуюче начало системи цінностей загалом та кожного її структурного компоненту [10].

Система ціннісних орієнтацій є важливим регулятором активності людини, оскільки вона дозволяє співвідносити індивідуальні потреби і мотиви з усвідомленими та прийнятими особистістю цінностями й нормами соціуму. З погляду В.Алексєєвої, ціннісні орієнтації є формою включення суспільних цінностей у механізм діяльності і поведінки особистості. За її словами, система ціннісних орієнтацій – це „основний канал засвоєння духовної культури суспільства, перетворення культурних цінностей у стимули і мотиви практичної поведінки людей” [1, 63].

Як справедливо зауважує К.Роджерс, потреби можуть задовольнятися лише тими шляхами, що сумісні із системою цінностей особистості і концепцією „Я” [14, 56]. Подібну думку висловлює і О.Здравомислов, який стверджує, що завдяки контрольним функціям ціннісних орієнтацій „дія потреб будь-якого роду може обмежуватися, затримуватися, перетворюватися” [5, 202]. Механізм дії системи ціннісних орієнтацій, за його словами, зв'язаний з вирішенням конфліктів і протиріч у мотиваційній сфері особистості. Як пише Ф.Василюк, система цінностей виступає в цьому випадку як „психологічний орган” виміру і зіставлення міри значимості мотивів, співвіднесення індивідуальних прагнень і „надіндивідуальної сутності” особистості [3, 122].

Регулятивна функція ціннісних орієнтацій особистості охоплює всі рівні системи збудників активності людини. Як зауважує в цьому зв'язку О.Здравомислов, „специфіка дії ціннісних орієнтацій полягає в

тому, що вони функціонують не тільки як способи раціоналізації поведінки, їхня дія поширюється не тільки на вищі структури свідомості, але і на ті, котрі позначаються зазвичай як підсвідомі структури. Вони визначають спрямованість волі, уваги, інтелекту” [5, 202].

У дослідженнях Є.Клімова, В.Сержантова, В.Шадрікова та інших ціннісні орієнтації виступають як важливий механізм регуляції діяльності. Найбільш яскраво ця роль системи ціннісних орієнтацій виявляється стосовно професійної діяльності. На думку Є.Клімова, для кожної визначеної професійної групи характерний свій зміст діяльності, своя система цінностей [6].

Роль ціннісних орієнтацій у цьому контексті полягає в тому, що вони, за словами О.Краснорядцевої, „детермінують професійну поведінку, забезпечуючи зміст і спрямованість діяльності і додаючи зміст професійним діям” [8, 28]. Особливе значення система ціннісних орієнтацій займає в діяльності професій типу „людина – людина”, здобуваючи в цьому випадку характер центрального елемента в структурі їхнього професійного образу світу. Такі види професійної діяльності є областями існування й розвитку загальнолюдських цінностей. Саме тут реалізуються цінності альтруїзму і творчості, що додають смислу даній діяльності. Низкою авторів у цьому контексті розглядається роль ціннісних орієнтацій у професійній діяльності психолога (А.Серий), педагога (О.Краснорядцева), соціального працівника (Т.Шевеленкова, Н.Шмельова).

Необхідно зазначити, що подвійність системи ціннісних орієнтацій особистості як вищого регулятивного утворення полягає в тому, що вона не тільки визначає форми й умови реалізації спонукань людини, але і сама стає джерелом її цілей. Як справедливо зазначає А.Донцов, ціннісні орієнтації спрямовують і коректують процес цілепокладання людини [4].

До подібної думки схиляється й Н.Наумова, яка також виділяє ціннісні орієнтації як один з механізмів цілепокладання, оскільки вони орієнтують людину серед об'єктів природного і соціального світу, створюючи

упорядковану, осмислену й таку, що має для людини значення, картину світу. За її словами, ціннісні орієнтації дають підставу для вибору з наявних альтернатив цілей і засобів, для порядку переваг відбору й оцінки цих альтернатив, визначаючи „межі дії”, тобто не тільки регулюють, але і спрямовують ці дії [11]. Тому, тим самим, система ціннісних орієнтацій визначає життєву перспективу, „вектор” розвитку особистості, будучи найважливішим внутрішнім його джерелом і механізмом.

Одночасно з цим система ціннісних орієнтацій особистості, будучи відображенням цінностей соціального середовища, сама може впливати на групові норми і

31

цінності. Індивідуальні ціннісні орієнтації окремих членів групи взаємодіють, а через міжособистісні взаємини впливають на колективні.

Таким чином, система ціннісних орієнтацій особистості є багатофункціональною. Ця система виконує одночасно функції регуляції поведінки і визначення її мети, яка зв'язує в єдине ціле особистість і соціальне середовище. За словами Ф.Василюка, „цінність внутрішньо висвітлює все життя людини, наповнюючи її простотою і справжньою волею” [3, 25]. Як він відзначає в цьому зв'язку, цінності здобувають якості реально діючих мотивів і джерел свідомості буття, що ведуть до росту й удосконалення особистості в процесі власного послідовного розвитку. Ціннісні орієнтації, будучи, таким чином, механізмом особистісного росту і саморозвитку, самі носять характер, що розвивається, та виступають динамічною системою.

Схематично місце ціннісних орієнтацій у структурі особистості подає Л.Романюк (див.рис.1.2).

На схемі виділено місце цінностей, ціннісних орієнтацій, особистісних орієнтацій як окремих шаблонів особистості людини, тому що синонімічне тлумачення цінностей та ціннісних орієнтацій і розуміння

останніх як особистісних не виключає думки деяких дослідників, що поряд з позитивними можуть існувати негативні цінності, своєрідні цінності-вади. Але, якщо в цінності головне – спрямованість на соціальний прогрес і розвиток людини відповідно до її призначення (покликання), то вона не може бути негативною за своїм призначенням, а відповідно й ціннісні орієнтації є виключно позитивними утвореннями.

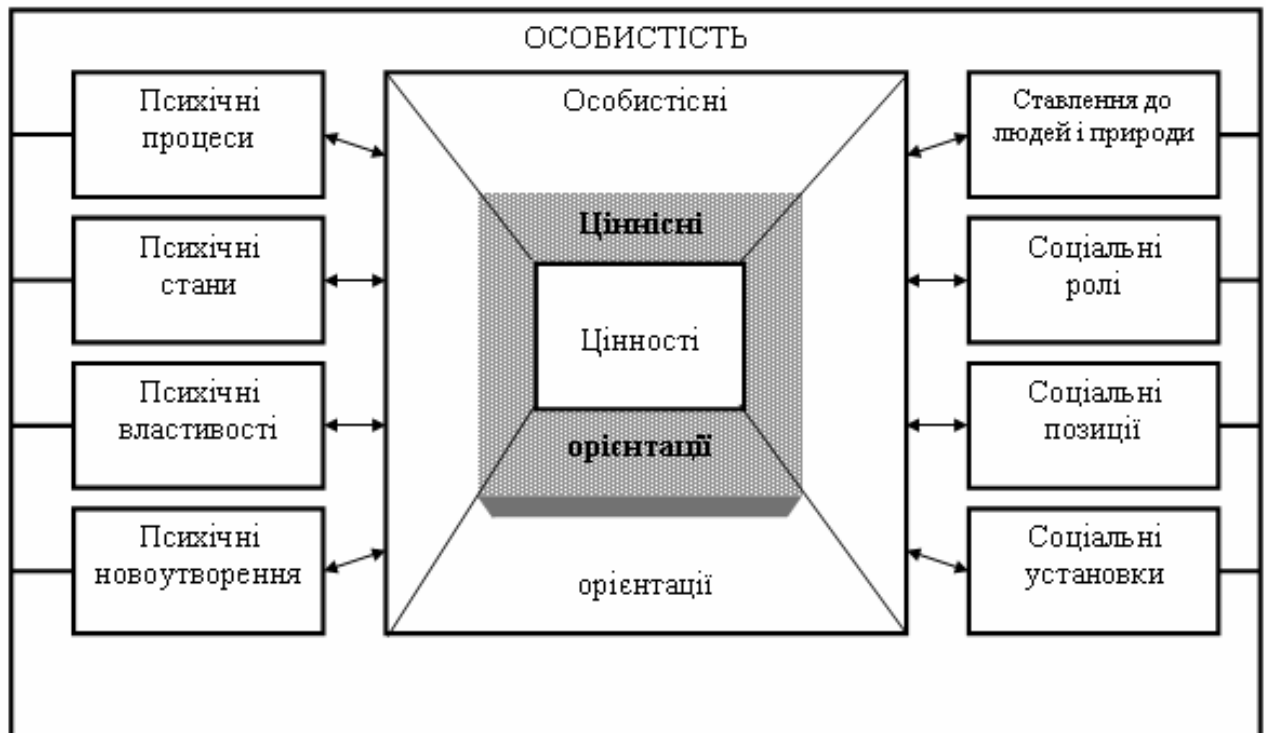

Рис.1.2. Місце ціннісних орієнтацій у психологічній структурі особистості

Інша справа – особистісні орієнтації. Вони можуть бути і позитивними, і негативними. Особистісні орієнтації включають у себе спрямованість як на цінності, так і на вади, які виправдовуються об'єктивною реальністю або громадською думкою. Проблема співвідношення ціннісних і особистісних орієнтацій – це своєрідна межа психологічного та етичного, межа власне особистісного і призначення людини в світі. Якщо до особистісних орієнтацій людини відносяться як до цілісної системи з етичної точки зору, то ця система включає орієнтації як на чесноти, так і на вади [15].

Вивчаючи проблему структури особистісних цінностей, І.Бех виходить з єдності їх динамічної та змістовної сторін. Акцент на змістовній

сторони особистісних ціннісних орієнтацій автор пояснює відстоюванням у психологічній науці позиції, яка передбачає науково обґрунтовану віру в людський розум, людську свідомість, переконаність в тому, що структура ціннісних орієнтацій особистості формується й будується не на основі вроджених і підсвідомих, сліпих внутрішніх динамічних тенденцій, а на підставі свідомого, осмисленого відображення зовнішньої дійсності [2,24].

У зв'язку з цим особливого значення набуває думка Д.Леонтьєва, який вважає, що процес засвоєння соціальних цінностей та їх трансформацію в ціннісні орієнтації „...можна розглядати принаймні в двох аспектах. По-перше, як рух від цінностей соціальних груп (соціальне, зовнішнє) до особистих (соціальне, внутрішнє). Цей процес традиційно позначається поняттям інтеріоризації. По-друге, як рух від структури індивідуальної мотивації, заснованої виключно на потребах (внутрішнє, біологічне) до структури, в якій головну роль відіграють цінності (внутрішнє, соціальне). Цей процес відомий під не менш традиційною назвою соціалізації” [9].

У психології інтеріоризація розглядається як складний процес розуміння та засвоєння цінностей, що полягає у кількох етапах: інформації про існування цінностей і умови їх реалізації; трансформації, тобто „перекладання” інформації на власну індивідуальну

32

мову; активної діяльності (пізнана діяльність приймається або не приймається); включення її у особистісно визнану систему цінностей; динамізму - зміни, які відбуваються в особистості, у зв'язку з прийняттям або неприйняттям цінності.

Тому можна зробити висновок, що в процесі соціалізації відбувається засвоєння соціального досвіду та його „перерозподіл” до рівня особистісних установок і орієнтацій, тобто, особистість набуває певної свободи у виборі тих чи інших цінностей відповідно до власних задатків і нахилів, а також

завдяки регулятивному впливу середовища. Враховуючи охарактеризоване вище, визначальними в цьому процесі стають активність особи та варіативність її поведінки, що пов'язане з поширенням, ускладненням соціальних зв'язків і відносин та з певною спрямованістю соціальної діяльності. Отже, особистість, соціалізуючись, поступово проходить шлях від засвоєння традицій своєї сім'ї, малих груп, в оточенні яких перебуває, до засвоєння системи традицій народу, що виступає фактором формування ціннісних орієнтацій особистості.

Щоб охарактеризувати зміни, які відбуваються в ціннісній сфері особистості, нами враховано думку Д.Леонтьєва про те, що „...необхідне звернення до всіх трьох...класів мотиваційних факторів, а саме: до потреб як джерела спонукання, до мотивів як до предметів, які визначають спрямованість поведінки, і до установок як психологічних механізмів, що „зсередини” управляють перебігом діяльності згідно із заданою мотивом спрямованістю” [9].

Отже, основними механізмами становлення ціннісних орієнтацій особистості є:

- соціальні (інтеріоризація та екстеріоризація культурного досвіду суспільства як системи соціальних цінностей, яка опрем'ячена у різних формах матеріального втілення);
- психологічні (ставлення як єдність пізнавально-оцінних утворень у процесі розвитку свідомості і самосвідомості людини; взаємодія соціально-психологічних компонентів особистості (установка, інтереси, мотиви, цілі, переконання) із суспільними умовами) в процесі утворення ціннісних орієнтацій);
- педагогічні (учіння, виховання та діяльність особистості у нерозривному зв'язку).

Проведений нами вище аналіз психолого-педагогічної та філософської літератури з проблематики змісту, структури та закономірностей формування ціннісних орієнтацій дає підстави для таких висновків: поняття “ціннісні

орієнтації” розглядаються нами як психологічні новоутворення особистості, що складають систему світоглядних орієнтацій особистості і проявляються у ставленні до себе, інших людей, суспільства в цілому як найвищої цінності, високий рівень поваги однієї людини до іншої, визнання її самості, високого призначення, віру в її можливості та надання права на вільний розвиток та самореалізацію, піклування про умови її існування (середовище, що оточує її).

Здійснений аналіз сутнісних характеристик досліджуваної категорії доводить, що процес формування ціннісних орієнтацій студента в цілому детермінований загальними закономірностями становлення його особистості: через пізнання, почуття - до усвідомлення, а потім - до дії, саме такою є логіка даного процесу.

Література:

1. Алексеева В.Г. Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности // Психол. журнал. – 1984. – Т. 5. – № 5. – С. 63-70.
2. Бех І.Д. Духовні цінності в розвитку особистості // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – 124-129.
3. Василюк Ф.Е. Психология переживания. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 200 с.
4. Донцов А.В. Психолого-педагогічні особливості формування ціннісних орієнтацій студентської молоді // Високі технології виховання: Зб. наук. праць. – Харків: ХНУ, 1995. – С. 86-90.
5. Здравомыслов А.Г. Потребности, интересы, ценности. – М.: Политиздат, 1986. – 222 с.
6. Ігнатенко П.Р. Аксиологія виховання: від термінології до постановки проблеми // Педагогіка і психологія. – 1997. - № 1. – С.10-29.
7. Климов Е.А. Общечеловеческие ценности глазами психолога-профессора // Психол. журнал. – 1993. – Т.14. – № 4. – С. 130-136.
8. Краснорядцева О.М. Ценностная детерминация профессионального поведения педагогов // Сибирский психологический журнал. – Томск, 1998. – № 7. – С. 25-29.
9. Леонтьев Д.А. От социальных ценностей к личностным // Вестник Московского у-та. Сер. Психология. – 1997. – № 1. – С. 20-26.
10. Міжнародні науково-практичні читання: “Цінності у вихованні підростаючого покоління: проблеми, пошуки, перспективи” (Київ, 20-21 листопада 1996р.) // Педагогіка і психологія. – 1997. – 3 1. – С. 105-190.
11. Наумова И.Ф. Социологические и психологические аспекты

целенаправленного поведения. – М.: МГУ, 1998. – 199 с.

12.Норов О. Гуманістичні ціннісні орієнтації // Рідна школа. – 1997. - № 11. – С. 25-27.

13.Панина Н.В. Молодежь У краины: структура ценностей, социальное самочувствие, и морально-психологическое состояние в условиях тотальной аномии // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001. - № 1. – С.5-26.

14. Роджерс К. Клиентоцентрированная терапия. – М.: Рефлбук, 1997. – 320 с.

15.Романюк Л.В. Ціннісні орієнтації: сутність, структура і психологічні механізми розвтку. – Камянець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. – 188 с.

В статье рассматривается проблема становления ценностных ориентаций современной молодежи, роль и место ценностных ориентаций в процессе формирования личности.